

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Єремєєва І.А.

Еволюція концепції «гуманітарної інтервенції» в постбіполярній системі міжнародних відносин

У статті проаналізовані концептуальні, правові та практичні аспекти гуманітарної інтервенції. Досліджені причини виникнення та особливості правового статусу концепції відповідальності за захист. Визначені завдання сучасної миротворчості, місце та роль гуманітарної інтервенції в постбіполярній міжнародній системі.

Ключові слова: гуманітарна інтервенція, концепція відповідальності за захист, конфлікт, права людини, суверенітет, ООН.

роль гуманітарної інтервенції в постбіполярній міжнародній системі.

Ключевые слова: ООН, гуманитарная интервенция, концепция ответственности за защиту, конфликт, права человека, суверенитет, ООН.

The article analyzes conceptual, legal and practical aspects of humanitarian intervention. The article deals with causes of emergence and peculiarities of the legal status of the concept of responsibility to protect. Tasks of modern peacekeeping, place and role of humanitarian intervention in the post-bipolar international system are established in the article.

Key words: humanitarian intervention, Responsibility to Protect, conflict, Human Rights, sovereignty, UN.

УДК 327.7

Єремєєва І.А.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології,
соціології та гуманітарних наук
Дніпропетровського університету
імені Альфреда Нобеля

В статье проанализированы концептуальные, правовые и практические аспекты гуманитарной интервенции. Исследованы причины возникновения и особенности правового статуса концепции ответственности за защиту. Определены цели современного миротворчества, место и

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. як міжнародне співтовариство, так і окремі держави, використовуючи поняття гуманітарної інтервенції, неодноразово намагалися впливати на внутрішні міжетнічні, міжконфесійні та інші конфлікти, що порушують права людини. Несанкціоноване постачання зброї Російською Федерацією на Донбас під прикриттям «гуманітарних конвоїв», ескалація громадянської війни в Сирії, зовнішні втручання та зростання кількості жертв цього конфлікту серед цивільного населення актуалізували дискусії з питань доцільності втручання у внутрішні справи держав, що перебувають у стані гуманітарної катастрофи та відповідальності за наслідки такого втручання. Обговорення проблеми зосереджене на співвідношенні односторонніх дій зовнішніх сил, спрямованих на захист прав людини від масових порушень, норм міжнародного права та моральною стороною такого втручання. У постбіполярній міжнародній системі силове гуманітарне втручання належить до числа найгостріших політичних та ідеологічних проблем, що не має однозначного розв'язання.

Концепція гуманітарної інтервенції, зокрема її правовий статус, питання практичної реалізації стали предметом ґрунтовного аналізу зарубіжних та українських дослідників: Р. Фолка [2], Дж. Баджора [1], А. Хехіра [3], Д. Шеффера, Д.В. Вервея, Н.О. Горба [7], В.І. Мотиля [13], І.В. Богинської [6] та інших.

Метою статті є аналіз чинників, що вплинули на еволюцію концепції гуманітарної інтервенції в постбіполярній міжнародній системі та висвітлення

проблем легітимізації гуманітарної інтервенції міжнародними інститутами.

Концепція гуманітарної інтервенції заснована на домінуванні в сучасному світі ідеї пріоритету прав особи над правами держави. Термін «гуманітарна інтервенція» вперше ввели в обіг наприкінці 80-х рр. ХХ ст. професор міжнародного права Паризького університету Маріо Беттаті та французький політик Бернар Кушнер, засновник організації «Лікарі без кордонів». Останній наголошував, що заради захисту прав людини демократичні держави мають право та навіть зобов'язані втручатися у внутрішні справи інших держав, незважаючи на їх суверенітет [5].

У світовому співтоваристві відсутній єдиний погляд щодо змісту поняття та ознак гуманітарної інтервенції. Український дослідник Н.О. Горб, аналізуючи літературу з проблем гуманітарної інтервенції, виділяє два підходи до визначення цього поняття. Перше, «широке» трактування представлене працями О. Рамсботхема, Д. Шеффера. Зокрема, Д. Шеффер запропонував класифікацію видів гуманітарних інтервенцій: примусова гуманітарна інтервенція з використанням сили та без (дипломатичні й економічні санкції); непримусова гуманітарна інтервенція представлена миротворчими операціями, що узгоджені з владою країни, в якій вони проводяться, і поділяється на непримусову збройну гуманітарну інтервенцію (миротворчі операції) та непримусову гуманітарну інтервенцію без використання сили (гуманітарна допомога).

«Вузьке» тлумачення гуманітарної інтервенції розуміють як втручання в справи держави із засто-

суванням сили з гуманітарних причин без санкції Ради Безпеки ООН. Зокрема, таке трактування наводиться в працях В.Д. Вервея, С. Мерфі, які при цьому не відносять до гуманітарних інтервенцій такі втручання, як: збройні втручання, здійснені чи санкціоновані Радою Безпеки ООН (у випадках, коли масові порушення прав людини були визнані загрозою миру і міжнародній безпеці); збройні втручання, узгоджені з урядом країни, до якої відбувається вторгнення; втручання в справи суверенної держави без використання збройних сил (економічні та дипломатичні санкції) [7, с. 104].

Більшість політологів і фахівців із міжнародного права розуміє гуманітарну інтервенцію як «застосування сили або загрозу силою, здійснювані державою або групою держав за межами своїх кордонів без згоди країни, на території якої застосовується сила, і спрямовані на запобігання або припинення масштабних і грубих порушень основних прав людей, які не є громадянами цих держав» [7, с. 103].

Проблема гуманітарної інтервенції зав'язана на суперечностях засадничих міжнародно-правових документів, серед яких – Статут ООН, Загальна декларація прав людини 1948 р. та ін. ООН визнає пріоритет принципу державного суверенітету в міжнародних відносинах, зазначаючи у своєму Статуті, що «...всі члени Організації Об'єднаних Націй утримуються у своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави» [16, с. 8]. Однак цей принцип не виключає примусові заходи у випадку загрози миру, порушення миру або застосування агресивних дій з боку держави. Зокрема, Статут ООН надає право на використання дій воєнного характеру у випадку існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру або акту агресії (ст.39, ст.42) [16, с. 28–29]. Загальна декларація прав людини 1948 р. підкреслює, що за підтримки ООН держави «...зобов'язані сприяти загальній повазі та дотриманню прав та основних свобод людини» [9]. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. визначає геноцид міжнародним злочином та визнає право міжнародного співтовариства застосовувати заходи щодо попередження геноциду та покарання за його здійснення, але жодного посилання на форму та легітимізацію цих заходів Конвенція не наводить. Вищезазначене дозволяє стверджувати, що міжнародно-правові акти не містять поняття «гуманітарна інтервенція», проблемою є і те, що головні міжнародні правозахисні документи не визначають норм щодо механізмів реалізації гуманітарної інтервенції.

Логіка концепції гуманітарної інтервенції ставить під сумнів легітимність державного суверенітету у випадку масштабного порушення держа-

вою прав людини. У випадку загрози життю людей внаслідок насилля, етнічних та релігійних чисток зовнішні актори, що здійснюють гуманітарну інтервенцію, стають гарантом дотримання прав людини в державі, що допускає подібну ситуацію. Метою гуманітарної інтервенції, як правило, є стабілізація та встановлення демократичних форм правління, тобто створення нового правового порядку, що є сприятливим для життя людини. Так, завдання Місії ООН у Судані (2005 р.) містять «...надання консультацій, послуг та підтримки уряду Південного Судану стосовно перехідного політичного процесу, державного управління і встановлення державної влади включно з розробкою національної політики» [12].

У той же час концепція гуманітарної інтервенції піддається критиці з боку експертів у сфері міжнародних відносин. Британський дослідник Айдан Хехір зазначав, що, незважаючи на свої позитивні аспекти, гуманітарна інтервенція є однією з ключових причин суперечок та протиріч у сучасних міжнародних відносинах. Саме існування «поняття гуманітарна інтервенція» «...піддає сумніву моральні цінності людства, кидає виклик композиції міжнародної політичної системи та ставить під сумнів відповідальність та обов'язки всіх основних міжнародних акторів» [3, с. 1–4].

У міжнародній практиці є спроба визначити статус та ступінь легітимізації гуманітарних інтервенцій за їх суб'єктивним складом (одностороння та багатостороння гуманітарна інтервенція). Багатостороння гуманітарна інтервенція здійснюється групою держав, часто під егідою міжнародних організацій. Колективний статус суб'єкта гуманітарної інтервенції часто служить доказом її об'єктивності та більшої правомірності. Але умовою легітимності будь-якого зовнішнього втручання у внутрішньодержавні справи є резолюція Ради Безпеки ООН (ст. 39, ст. 42) [16, с. 28–29]. Мотиль В.І. зауважує на допустимості використання терміну «гуманітарна інтервенція» для позначення примусових заходів колективного характеру ООН із метою захисту прав людини, а наявність або відсутність уповноваження Ради Безпеки ООН визначає авторизовану або неавторизовану гуманітарну інтервенцію [13, с. 7].

У міжнародних відносинах використання сили за певних обставин має вирішальне значення для ефективного запобігання конфліктам або успішного виконання мирних договорів. Кінець ХХ ст. став періодом активного застосування теорії гуманітарної інтервенції на практиці. Серед масштабних акцій втручання з метою захисту прав людини були: встановлення 1991 р. на півночі Іраку з метою захисту курдів від геноциду зони, забороненої для польотів воєнної авіації (передусім турецької); гуманітарна операція ООН у Сомалі (1992–1993 рр.); миротворча операція ООН на Гаїті (1993–1996 рр.);

операції проти боснійських сербів в Боснії та Герцеговині (1994–1995 рр.); воєнна операція НАТО в Югославії (1999 р.).

Разом із тим світове співтовариство не втрутилося в міжетнічний конфлікт у Руанді 1994 р., що являв собою акт геноциду, жертвами якого стали біля мільйону людей. У миротворчій операції в Руанді миротворчі сили ООН не попередили геноцид, причиною чого стали недостатність ресурсів та відсутність політичної волі в провідних державах через переважання власних національних інтересів. Після загибелі бельгійських військовослужбовців країни-учасниці Місії ООН із надання допомоги Руанді вивели свої контингенти, тим самим скоротивши місію з 2165 до 270 миротворців [14]. Отже, трагедія в Руанді була поглиблена небажанням світового спільноти через Раду Безпеки ООН адекватно відреагувати на нові виклики шляхом зміцнення мандата ООН та формування додаткових воєнних контингентів.

Трагічні наслідки вищенаведених подій змусили світове співтовариство досліджувати нові можливості реформування існуючих міжнародних миротворчих інститутів та ефективного розв'язання конфліктів, що супроводжуються систематичним порушенням прав людини. Сутність проблеми полягала в пошуку відповіді на питання, чи наділена держава безумовним суверенітетом у внутрішніх справах та чи має міжнародне співтовариство право на воєнну інтервенцію з гуманітарними цілями. У 2000 р. Генеральний секретар ООН Кофі Аннан висунув ідею про необхідність поступитися державним суверенітетом заради порятунку людей.

Із метою створення юридичних умов для здійснення гуманітарних інтервенцій у 2000 р. за ініціативи уряду Канади була створена Міжнародна комісія з питань втручання та державного суверенітету (далі – Комісія). Комісія зазначала, що суверенітет не тільки надає державам право контролювати свої внутрішні процеси, але і накладає обов'язок захисту своїх громадян. Незважаючи на причину нездатності держави захистити людей (відсутність ресурсів або волі), відповідальність може делегуватися іншим міжнародним акторам. У доповіді Комісії «Відповідальність за захист» (2001 р.) констатувалась необхідність заміни концепції «права на втручання», що реалізовувалась в Югославії, на концепцію «відповідального захисту» [4]. Відповідальність міжнародного співтовариства щодо порушення гуманітарного права формулюється через три складові: відповідальність за попередження злочинів, відповідальність за реагування на їх здійснення, відповідальність за посткризове відновлення.

У цілому діяльність Комісії підняла на новий рівень обговорення проблеми можливого обмеження суверенітету держави в умовах брутального порушення прав людини та відповідальності

міжнародного співтовариства за дії, що викликали таке обмеження. Експертне середовище відзначало значущість офіційного визнання відповідальності за захист для дотримання миру та безпеки в сучасному світі, зазначаючи про зміни в підходах до визначення суверенітету держави виключно через недоторканість кордонів та монопольне право на застосування сили в межах цих кордонів.

Доктринальне закріплення концепції відповідальності за захист відбулося на Всесвітньому саміті ООН 2005 р. У Підсумковому документі Всесвітнього саміту зазначено, що відповідальність за захист власних громадян від геноциду, військових злочинів, етнічних чисток, злочинів проти людяності несе держава. У випадку неспроможності держави виконувати функції захисту відповідальність за захист перекладається на міжнародне співтовариство, яке, відповідно до глави VII Статуту ООН, через Раду Безпеки ООН має право застосування військової сили за умови неефективності мирних дипломатичних засобів. Рада Безпеки ООН у своїх резолюціях щодо масштабних порушень прав людини в окремих країнах неодноразово посилювалася на концепцію відповідальності за захист, вимагаючи від країн-порушниць норм міжнародного гуманітарного права припинити насильство та взяти на себе відповідальність за безпеку свого населення (Резолюція Ради Безпеки ООН 1674 про захист громадян під час збройних конфліктів, Резолюція 1970 Ради Безпеки ООН у зв'язку з повстанням у Лівії та ін.). Зазначимо, що необхідність воєнного втручання завжди розглядається ООН як крайній метод, який традиційно міжнародне співтовариство намагається попередити дипломатичними зусиллями.

Провідні держави світу підтримали ідею відповідальності за захист, що містилася в документах Міжнародної комісії з питань втручання та державного суверенітету та Підсумковому документі Всесвітнього саміту ООН, однак ці документи не набули статусу міжнародної конвенції, їх положення не внесені до Статуту ООН в якості поправки. У підсумку рішення питання щодо гуманітарної інтервенції на міжнародному інституційному рівні залишається в повноваженні Ради Безпеки ООН. Подібна практика підтверджується і рішеннями Міжнародного Суду ООН, який під час винесення рішень щодо зовнішнього втручання у внутрішньодержавні справи часто констатує, що міжнародне право не санкціонує використання державою збройної сили для виправлення ситуації з масштабними порушеннями прав людини в іншій державі без схвалення Радою Безпеки ООН. Таким чином, на сьогодні концепція відповідальності за захист (як і концепція гуманітарної інтервенції) не має статусу норми міжнародного права, що дає можливість її довільного трактування ключовими міжнародними акторами з метою виправ-

дання втручання у внутрішньодержавні справи у власних інтересах.

Викладений вище матеріал дозволяє стверджувати, що проблема гуманітарної інтервенції охоплює важливі підвалини міжнародної системи, зокрема такі її сфери, як права людини, державний суверенітет, міжнародна законність та функції ООН як джерела міжнародного права. Головним змістом концепту гуманітарної інтервенції є делегітимізація державного суверенітету через порушення прав людини.

Відсутність чіткої дефініції гуманітарної інтервенції визначає існування різних підходів до трактування цього поняття. В узагальненому вигляді гуманітарна інтервенція визначається як акція зовнішніх акторів (окремих держав, міжнародного співтовариства) із метою попередження або припинення масштабних порушень прав людини, що відповідає наступним обов'язковим вимогам: спирається на використання воєнної сили; має на меті зміну устрою або політики держави, яка є об'єктом гуманітарної інтервенції; здійснюється без згоди цієї держави. У 90-ті рр. ХХ ст. під впливом подій у Сомалі, Руанді, Косово обговорення гуманітарної інтервенції еволюціонували в концепцію відповідальності за захист. Гуманітарна інтервенція та концепція відповідальності за захист створюють колізію між базовими принципами сучасних міжнародних відносин – пріоритетом державного суверенітету та захистом прав людини. Зважаючи на низьку результативність сучасної миротворчості, концептуальною складовою якої є гуманітарна інтервенція, перед міжнародним співтовариством стоїть задача чіткого визначення змісту, характеру та правового статусу гуманітарної інтервенції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bajoria Jayshree, McMahon Robert. The Dilemma of Humanitarian Intervention. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.cfr.org/humanitarian-intervention/dilemma-humanitarian-intervention/p16524>.
2. Falk R. Hard Choices and Tragic Dilemmas // Nation. – 1993. – Vol. 257. – No. 21. – Pp. 755–763.
3. Hehir A. Humanitarian Intervention After Kosovo: Iraq, Darfur and the Record of Global Civil Society. – Basingstoke and New York : Palgrave-Macmillan, 2008. – 208 pp.

4. The Responsibility to Protect: Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty. December 2001. – [Electronic resource]. – Mode of access : <http://responsibilitytoprotect.org/ICISS%20Report.pdf>.

5. World: Europe Bernard Kouchner: The man behind MSF. – [Electronic resource]. – Mode of access : <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/406362.stm>.

6. Богінська І.В., Павлов В.В. Феномен гуманітарних інтервенцій у постбіполярному світі / І.В. Богінська, В.В. Павлов // Історіографія, джерелознавство (збірка наукових праць). – 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.infolibrary.com.ua/books-text-10460.html>.

7. Горб Н.О. «Гуманітарні інтервенції»: до проблеми визначення поняття / Н.О. Горб // Держава та регіони. Сер. Право. – 2010. – Вип. 3. – С. 103–107.

8. Декларація тисячелеття Організації Об'єднаних Націй 2000 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summitdecl.shtml.

9. Загальна декларація прав людини 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

10. Здоровега М. Проблема легітимності гуманітарних інтервенцій в сучасних міжнародних відносинах / М. Здоровега // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Вип. 27. – 2015. – С. 102–107.

11. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_155.

12. Миротворча місія в Судані [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://naiaiu.kiev.ua/smc/ua/myrotvorchi-misii/chynni-misii/pivdennyi-sudan.html>.

13. Мотиль В.І. Гуманітарна інтервенція в міжнародному праві. : автореф. дис. ... кандидат. юрид. наук : 12.00.11 / В.І. Мотиль ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – 2006. – 15 с.

14. Операції ООН з підтримки миру [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/peacekeeping/operations/current.shtml>.

15. Резолюція 60/1, прийнята Генеральною Ассамблеєю Організації Об'єднаних Націй, «Ітоговий документ Всемирного самміта 2005 года» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_e56/page.

16. Статут Організації Об'єднаних Націй / Департамент громадської інформації ООН. – К., 2008. – 67.